

Godišnjak za društvenu istoriju

1998, vol. 5, br. 1-3, str. 85-100

Ranka Gašić

Srpski masoni između dva svetska rata kao društvena grupa.

APSTRAKT: Prilog za socijalnu analizu organizacije slobodnih zidara u Srbiji između dva rata. Pokušaj ocene društvenog položaja i uloge masona na osnovu podataka iz dosijea, nastalih prilikom pripremanja antimasonske izložbe u Beogradu 1941/42.

Organizacija slobodnih zidara nastala je u Velikoj Britaniji početkom 18. veka, 24. juna 1717. ujedinjenjem četiri engleske postojeće lože, prerastanjem srednjovekovnih zidarskih esnafa u tzv. spekulativno zidarstvo, time što je ovaj pojam proširen na 'zidanje u prenesenom značenju, tj. na intelektualno i duhovno stvaralaštvo. Već 1738. nastala je tzv. Andersonova knjiga konstitucije, koja je do danas odredila u osnovnim crtama ideologiju masonstva i njegove principe delovanja, mada sve pojedine nacionalne lože imaju svoje konstitucije, koje se u nekim pojedinostima razlikuju. Tri osnovna masonska principa predstavljaju bratska ljubav, briga o drugima i težnja za istinom. Poznata parola francuske buržoaske revolucije, sloboda, jednakost, bratstvo, takođe je i temeljni slogan masonske etike. Dužnost masona je da čini dobra dela i pomaže humanitarne akcije, prema svojim materijalnim mogućnostima. U osnovne principe takođe spada i lojalnost državi, borba za evolutivne promene u društvu i izbegavanje revolucionarnih i prevratničkih metoda, vera u boga kao vrhovnog neimara svemira, uz toleranciju prema svakoj religiji, i borba protiv svakog totalitarizma, bilo državnog ili crkvenog. Iz svega ovog jasno proizilazi da je osnovna ideologija masonerije građanski liberalizam, te da su politički protivnici fašizma, komunizma i klerikalizma. Obavezni su da u privatnom životu budu neporočni, i da se u javnom i političkom delovanju pridržavaju masonskih principa, bez obzira kojoj političkoj stranci pripadaju.¹

Njihovo delovanje u stvarnosti, međutim, ispoljavano je fleksibilnije u odnosu na ova načela, što je zavisilo od trenutne političke situacije, odnosa snaga u društvu, i drugih realnih faktora koji su imali veći uticaj u politici i društvu od masonskih loža. Nalazimo ih u različitim političkim strankama (uglavnom umerene orijentacije, mada ima i slučajeva da su pripadali ekstremnim partijama ili pokretima), u gotovo svim humanitarnim organizacijama (što je potpuno u skladu sa njihovim osnovnim zadacima).

¹ G.Logar, *Masonska javna tajna*, *Vecernje novosti* (feljton), 14.1.-7.2.1990.

O organizaciji slobodnih zidara u Jugoslaviji napisano je veoma malo stručnih radova,² dok su dela o ovoj temi koja ne spadaju u naučnu historiografiju relativno brojnija. Slika koja postoji u javnosti o masoneriji velikim delom je pod uticajem raznih mistifikacija, koja šire uglavnom njeni ideološki protivnici, ali za koje uvek postoji plodno tle u sklonosti čitalačke publike ka traženju raznih natprirodnih tumačenja političke stvarnosti i istorije, i posebno teorija zavere. Postoji nekoliko mitova o masonima koji se pojavljuju u javnosti povremeno, i naročito u mutnim vremenima koriste za podsticanje hajke na zamišljenog neprijatelja. Ti mitovi su najčešće sledeći: o nedoglednim ciljevima i ogromnom uticaju na svetsku politiku; o ložama kao instrumentu cionizma, tj. međunarodne jevrejske zavere; o kosmopolitizmu koji deluje protiv nacionalnih interesa; o cilju da se ovlada svetom; o tome da su masoni protivnici religije; i na kraju, isticanje tajnog obreda i tajnih znakova raspoznavanja kao argumenta da se bave nečim nedozvoljenim. Treba pomenuti i mit koji su sami masoni širili, o svom navodnom ogromnom uticaju na istorijske događaje u nacionalnoj istoriji, na primer, na stvaranje Jugoslavije.³ Tako je u leto 1940. pokrenuta u dnevnoj stampi kampanja protiv masona (posebno u listu *Vreme*), koju su vodili Danilo Gregoric, Svetislav Stefanovic, Stevan Kluic, Milan Banic, Djordje Dimitrijevic i drugi manje poznati publicisti pronemacke i profasisticke orijentacije. U tim clancima masoni su optuzivani da odlucuju o drugim narodima u interesu medjunarodnog kapitala, da njihova individualisticka ideologija ugrozava porodicu kao osnovu drustva, da demokratija unistava evropsku kulturu, brojne su i optuzbe za ateizam, atentate na krunisane glave, proletarizaciju seljaka, itd.

⁴ Sve ovakve tvrdnje ne mogu izdržati kritiku ozbiljnog historiografskog

² Andrija Radenic, O masoneriji i masonima u Srbiji. Mit i stvarnost, *Istorijski casopis* 42/43, 1995/96, 169-222: Nadezda Jovanovic, Odnos okupatora i kvistlinga prema masoneriji u Srbiji, *Godisnjak grada Beograda* 18/1971, 77-107.

³ Andrija Radenic, p.d. 169-226.

⁴ Danilo Gregoric, Posle pretresa u lozi, *Vreme*, 26.7.1940: isti, Nasa nacionalna obnova i masoni, *Vreme* 2.8.40: isti, Pocinje druga etapa, *Vreme* 3.8.40: isti, Mi i Versaj, *Vreme* 23.8.40: isti, Masoni na poslu, *Vreme* 4.10.40. S. Stefanovic, Jedina prava linija, *Vreme* 11.9.40: S. Kluic, Masonerija kroz istoriju, *Vreme* 1.8.40: Djordje

istraživanja, i možemo reći da one, mada ne govore suvise istinito o masoneriji, svedoče o duhovnoj klimi vremena u kojem se javljaju.

Problemi koji se postavljaju pred istraživača pre svega su u što tačnijem određenju prave strukture, ideologije, društvenog i političkog delovanja ove organizacije. S obzirom na internacionalni karakter masonerije, i njeno poreklo iz Britanije, kao i povezanost jugoslovenskih masona sa Velikom Orijentom Francuske, u javnosti postoji slika o masonima kao nosiocima stranih, pre svega zapadnih uticaja. U tom smislu, takođe je potrebno utvrditi istinu o tome u kojoj meri ova organizacija kao takva predstavlja kanal stranih uticaja, a u kojoj meri je reč o pojedincima koji su imali lične internacionalne veze, i koristili ih, bilo u svojstvu masona, bilo političara, odnosno ljudi od uticaja u društvu.

Predmet ovog izlaganja ograničen je na Veliku ložu Kraljevine SHS (Jugoslavije) u međuratnom peroidu, i to na one lože u njenom sastavu koje su imale sedište u Beogradu i drugim gradovima Srbije. Velika loža SHS osnovana je 9. juna 1919. ujedinjenjem hrvatskih i srpskih loža. Prihvaćena je konstitucija u kojoj je utvrđeno poštovanje Tvorca svih svetova, verska tolerancija, vernost otadžbini, mogućnost da loži pripadaju svi slobodni ljudi (muskarci) bez obzira na narodnost, politicko uverenje i stalež. Pod Veliku ložu SHS spadaju samo jovanovske lože, tj. prva tri stepena u hijerarhiji. Može biti primljen samo ko je navršio 21 godinu zivota, osim sinova masona, koji mogu biti primljeni i sa 20 godina. Po članu 70 briše se iz spiska svako ko ne ispunjava obaveze, ne dolazi na sastanke i ne plaća članarinu, ili se ogrešio o zakon i moral. Velika loža SHS bila je član Internacionalne Masonske Asocijacije (IMA), osnovane oktobra 1921 na inicijativu švajcarske lože Alpina.⁵ Jugoslovenska masonska organizacija je bila uredno prijavljena kod nadležnih vlasti, I izdavala je dva casopisa (*Neimar* i *Sestar*). Pored ovih casopisa, koji su bili zvanično glasilo organizacije, postojali su I drugi u kojima su masoni saradjivali I davali im ton u skladu sa svojim idejama (*Javnost*, *Krug*, *Vidici*, *Britanija*, *Covecanstvo* I *Danica*).⁶

Ograničićemo se ovde na jedan aspekt istraživanja ove teme, a to je socijalna struktura članova loža i njihovo društveno angažovanje. Spiskovi koji su istraživačima dostupni nisu potpuni, i na osnovu njih ne može se utvrditi konačni broj članova masonskih loža. Tri postojeća spiska koja se nalaze u Arhivu Jugoslavije sadrže imena članova raznih jugoslovenskih loža, kao i Jugoslovena, članova stranih loža (mada su naslovljeni kao spiskovi beogradskih masona). Na jednom je navedeno 235, na drugom- 263, a na trećem- 610 lica.⁷ Spiskovi nisu datirani, tako da je teško utvrditi u kom

Dimitrijevic, Masonerija I hriscanstvo, *Vreme* 6.8.40: S.G.S. Masonske izopacenosti, *Vreme* 24.8.40.

⁵ Z.Nenezic, Masoni u Jugoslaviji 1764.1980, 371.375.

⁶ A.Radenic, p.d. 175, 184.

⁷ AJ 130, Spisak masona privatne profesije; AJ 100-14, Spisak (delimični) beogradskih masona; AJ 100-14, Spisak masona iz Beograda.

trenutku su bili aktuelni, i koja lica su u datom periodu bila aktivni članovi loža.

Dragocen izvor za proučavanje socijalne strukture članova masonskih loža predstavlja zbirka dosijea masona, koja je nastala u toku 1941 i 1942. godine povodom pripremanja poznate antimasonske izložbe u Beogradu.⁸ Ovu izložbu organizovala je nemačka okupaciona vlast, a praktični deo posla sprovodio je specijalni komesar u vladi Milana Nedića, Tanasije Dinić. Izložba je bila otvorena od 22.10.1941. do 19.1.1942, a pripremana je od jula 1941.⁹ Tada je, prema policiji poznatim spiskovima, svim članovima loža koji su tada boravili na teritoriji okupirane Srbije, poslat upitnik od 33 pitanja. Od toga kakav odgovor bi dali na postavljena pitanja, zavisilo je da li će ostati u službi, i da li će, eventualno, izgubiti i stečena prava, ukoliko su bili već u penziji. U popisu dosijea masona navedeno je 411 osoba, međutim, samo 153 je tada (1941 i 1942) bilo u životu, u zemlji i u mogućnosti da odgovori na upitnik, dok su neki odgovorili da nikada nisu bili masoni. O ostalima postoje neki podaci, ali najčešće sasvim nedovoljni. Dakle, 153 osobe dale su odgovore, koji se mogu statistički obraditi i ukazati na neke parametre bitne za procenu masonerije kao elitne društvene grupe. Takvi jednoobrazni podaci se zasada ne mogu dobiti za sve masone, niti je njihov konačni broj poznat. Pretpostavlja se, međutim, da taj broj u Srbiji nije prelazio 1000.

Međutim, postavlja se pitanje da li je ovaj uzorak, koji čini otprilike četvrtinu pretpostavljenog ukupnog broja srpskih masona u međuratnom periodu, dovoljan za ozbiljno istraživanje, i da li je uopšte opravdano koristiti metodu uzorka. U nedostatku kompletnih spiskova i izvora koji bi pružili podatke pogodne za statističku obradu, odlučili smo se da ovom poslu pristupimo na ograničenom uzorku, u svetlu činjenice da ozbiljnija istraživanja na ovu temu zasada ne postoje.

Iz upitnika od 33 pitanja izdvojili smo odgovore na ona pitanja koja, po našem mišljenju, daju odgovore od značaja za karakter masonske organizacije između dva rata: lični podaci (mesto i godina rođenja, obrazovanje (vrsta i stepen), mesto školovanja, zvanje i nacionalnost), ideološko stanovište (članstvo u političkim strankama, stav prema političkim događajima, odnos prema Jevrejima, pogled na državu, naciju, veru, komunizam i fašizam), društveni angažman, datum stupanja i istupanja iz lože, veze sa stranim ložama, napredovanje u službi od dana ulaska u ložu. Na kraju, obrađen je i odgovor na poslednje pitanje u upitniku, koji se odnosi na lična zapažanja ispitanika o njihovoj organizaciji i ljudima u njoj.

Prema mestu rođenja, rezultati su sledeći:

selo	41	grad	105
Beograd			28
Srbija bez Beograda			42

⁸ dosijea se nalaze u AJ 100, k. 16,17 i 18.

⁹ N.Jovanovic, p.d.88.98.

Južna Srbija	6
Vojvodina	36
Slovenija	2
Hrvatska i Slavonija	11
Dalmacija, Boka i Istra	6
Crna Gora	5
BiH	3

inostranstvo-5(Rusija),2(Mađarska)1(Rumunija-Temišvar);

Dakle, rezultati pokazuju da je ovu organizaciju u periodu između dva rata činilo pretežno gradsko stanovništvo, i to ono koje ne pripada prvoj gradskoj generaciji, što je još jedan pokazatelj samoreprodukcije elite u Srbiji u kontinuitetu sve do II svetskog rata. Beograd je ovde izdvojen kao urbana sredina koja je bitno odskakala od ostatka zemlje po kriterijumima modernizacije. Pokazalo se da je Beograd kao mesto rođenja članova masonskih loža na trećem mestu, iza ostatka Srbije i Vojvodine, i to sa malom razlikom. Vojvodina i Srbija sa Beogradom prednjače, kao razvijenije sredine, u odnosu na Južnu Srbiju, Crnu Goru i BiH. U Crnoj Gori i BiH pre I svetskog rata masonstvo inače nije postojalo,¹⁰ što je razumljivo ako se ima u vidu stepen društvenog razvoja ovih područja, i liberalno-kapitalistički karakter slobodnog zidarstva. Mali broj rođenih u zapadnim krajevima tadašnje Jugoslavije rezultat je toga što su ljudi iz tih krajeva bili članovi hrvatskih i slovenačkih loža, i ne spadaju u predmet našeg istraživanja. Ovi rezultati takođe potvrđuju da je masonerija organizacija društvene elite.

Popis ispitanika prema datumima rođenja dao je sledeće rezultate:

1860-tih-8; 1870-tih-25; 1880-tih-25; 1890-tih-61; 1900-tih-25;

Na osnovu ovih podataka vidi se da je generacija rođenih krajem 19. veka (1890-tih godina) u godinama pred II svetski rat bila najaktivnija u masonskim ložama. Ta činjenica ne može se objasniti samo time što su oni u međuratnom periodu bili biološki u najaktivnijem životnom dobu, pošto se slično može tvrditi i za prethodne i potonje generacije (izuzev one rođene 1860-tih, od kojih mnogi tada nisu bili među živima). Više nego dvostruko veći broj pripadnika ove generacije među masonima, ukazuje, po našem mišljenju, na dve mogućnosti:

1. da su ti ljudi postizali uticajne položaje u društvu brže i u većem broju (ako uzmemo u obzir da je masonerija elitna organizacija),
2. da su bili posebno privrženi ideologiji liberalnog kapitalizma.

Da bi se ovo tvrdilo, treba uzeti u obzir uslove u kojima su oni odrastali. Detinjstvo su proveli u vreme vladavine Petra I Karađorđevića i burnog parlamentarnog života u Srbiji, ispunjenog političkim strastima i nacionalnim pretenzijama. Kao adolescenti doživeli su proširenje države u balkanskim ratovima, zatim poraz i okupaciju, povlačenje preko Albanije, a mnogi među

¹⁰ svedocenje Milana Ulmanskog, AJ 100-15-53

njima su svoje gimnazijsko školovanje, usled rata i okupacije, dovršili u inostranstvu. To je moglo uticati na njih da, pored nacionalnih ideja, kojima su ostali da kraja privrženi, usvoje i kosmopolitizam kao pogled na svet i stvore međunarodne veze koje su i kasnije održavali. Ovu pretpostavku potvrđuju i podaci dobijeni iz upitnika, prema kojima je više od polovine pripadnika ove generacije sa datog spiska školovano u inostranstvu (33 prema 27).¹¹ Izraziti nacionalni, društveni i politički angažman izgleda da je bio prirodni deo njihovog vaspitanja i odrastanja. Neposredno posle rata, usled velikih gubitaka u ljudstvu, država je ove tada vrlo mlade ljude svakako podržavala i sigurno uticala na njihovu društvenu promociju.

Ispitivanje vrste I stepena obrazovanja i zvanja, tj. položaja u društvenoj hijerarhiji dalo je sledeće rezultate:

stepen stručne spreme:

srednja ili viša stručna sprema-32;

fakultet-95;

doktorat-18;

zanimanje - zvanje:

viši državni činovnik - 69; niži drž. čin-40; prof. Univ-16; prof. gimnazije ili stručne škole-21; učitelj-2; vojno lice - 4;

vrsta obrazovanja:¹²

pravni fakultet - 54;

trgovačka akademija - 19

filozofski fakultet- 15;

tehnički fakultet-14

medicinski fakultet-13;

viša pedagoška skola-10;

Zapaža se da je najveći broj imao visoku školsku spremu, dok je broj osoba sa srednjim i višim obrazovanjem tri puta manji od broja fakultetski obrazovanih. Može se zaključiti da je to bila prvenstveno elitna organizacija, sastavljena od tzv. višeg srednjeg sloja, ali da nije bila nedostupna ni tzv. nižem srednjem sloju (bar ukoliko je reč o jovanovskim ložama). Broj nižih činovnika, tj. običnih službenika sa srednjim ili čak malim primanjima, takođe nije zanemarljiv (40 prema 69), što opovrgava mit o tome da samo bogati ljudi mogu imati pristupa ovoj organizaciji. Istina je takođe, da su odluke od značaja

¹¹ školovani su u sledecim mestima: Beograd-21; Pariz-13; Bec-5; Frankfurt-2; Klermon-Feran-1; Zagreb-5; Budimpesta-2; Segedin-1; Pancevo-2; Kan-1; Eks-an-Provans-2; Nemacka-1; Lion-3; Prag-3; Baja-1; Nansi-1; Bazel-1; Alzir-1; Lozana-1; Lijez-1; Petrovgrad-1; Berlin-1; Drezden-1; Torino-1.

¹² Pored ovih najzastupljenijih skola i fakulteta, ostali su: filoloski fakultet-2; farmacija-2; muzika-5; bogoslovija-2; graficka skola-1; sumarski fakultet-1; vojna akademija 4; Velika skola u Beogradu-2; tecaj za nastavnike defektne dece-1; veterina-1, matura-8; mikrobiologija-1 nauticka akademija-1; srednja tehnicka skola-1; matematički fakultet.-1;Visoka skola lepih vestina-1

donošene u Vrhovnom savetu, koji su činili samo vrlo uticajni ljudi¹³, ali pristup tzv. jovanovskim ložama (prva tri stepena) imali su i sasvim obični ljudi. Lica sa osnovnim obrazovanjem, radnika, zanatlija ili zemljoradnika nema uopšte, što je takođe razumljivo s obzirom na građanski i karitativni karakter organizacije.

Viši državni činovnici čine pretežnu većinu članova loža. Slobodna zanimanja nisu uopšte bila zastupljena, pošto su svi lekari, advokati, umetnici i ostali koji se mogu podvesti pod ovu kategoriju, bili zaposleni u državnoj službi i imali činovnički status.¹⁴ Ova činjenica ima značaja pri oceni uloge masona u državi, ali i obrnuto. Ona pokazuje u izvesnoj meri koliko je srpska elita u međuratnom periodu, (kao i pre i kasnije) bila zavisna od države i, samim tim, od političkih prilika. A. Radenić je u pomenutom članku takođe zaključio da je stranačka i ideološka pripadnost pojedinca presudna za ocenu njegovog delovanja, što se ne može tvrditi kad je reč o članstvu u loži.¹⁵

Prema podacima iz dosijea najviše lica imalo je obrazovanje pravnika. Takođe je značajan broj lica sa završenim ekonomskim studijama (tj. trgovačkim školama), filozofskim, medicinskim, tehničkim fakultetima i višom pedagoškom školom - dakle, pretežno su delovali u oblasti privrede, prosvete, medicine i industrije. Veliki broj prosvetnih radnika, pre svega profesora gimnazija i stručnih škola, a zatim i Univerziteta ukazuje da su lože zaista nastojale da što više pripadnika ove struke uvrste u svoje redove, kako bi masonski principi putem vaspitanja omladine što više uhvatili korena.¹⁶ U očima njihovih protivnika, ovo je tretirano kao naročito otežavajuća okolnost, i tumačeno kao uništavanje omladine. Ovakve optužbe pojavile su se u vreme antimasonske kampanje u listu *Vreme*, tokom leta i jeseni 1940.¹⁷

Na kraju, uočava se izuzetno mali broj vojnih lica (svega 4). Objašnjenje za ovo nalazimo u svedočenju Ljubice Anastasijević, sekretara Velike lože Jugoslavija, koja je tvrdila da je postojao prećutni sporazum u ložama da se vojna lica ne primaju, i da se veze sa njima održavaju samo preko poznanika i rodbine.¹⁸ Vojna lica su imala u svom domenu izuzetno mali prostor za slobodno delovanje u društvu, s obzirom na strogo hijerarhijski vid organizacije, i obavezu nemešanja u politiku, što je obuhvatalo i izuzimanje od glasačkog prava.

¹³ prema svedočenju Ljubice Anastasijević, sekretara Velike lože Jugoslavija, iz 1952(AJ 100-15-53) Vrhovni savet su činili: Dusan Milicevic, Damjan Brankovic, Djordje Vajfert, Vojislav Paljic, Andra Dinic, dr Ljubomir Tomasic, Djura Bajalovic, Juraj Demetrovic, Vladiimir Corovic, Katicic, dr Stanoje Mihaldzic, dr Franjo Haneman, dr Slavko Dukanac.

¹⁴ Ovo se, doduše, odnosi na podatke do kojih smo došli u zbirci dosijea, dok se advokati i lekari privatne prakse na drugim spiskovima pominju, mada u nevelikom broju.

¹⁵ A. Radenić, p.d.220.

¹⁶ svedočenje Milana Ulmanskog, AJ 100-15-53.

¹⁷ Danilo Gregoric, Posle pretresa u loži, *Vreme* 26. 7. 1940.

¹⁸ svedočenje Ljubice Anastasijević, 10. 6. 1952, AJ 100-15-53

Prema mestu skolovanja podaci su sledeci:¹⁹

na području Kraljevine SHS (Jugoslavije)-83 (od toga: u Srbiji-59; u delovima pod Austrougarskom - 24)

u Francuskoj-33;

u Austriji - 19;

u Mađarskoj - 14

u Nemačkoj- 11;

u ^eškoj-8,

u [vajcarskoj-6;

u Rumuniji-3,

u Belgiji-3;

u Italiji-2;

u Rusiji-2.

Dakle, znacajan broj je bio skolovan u inostranstvu, mada je ipak vecina bila skolovana u zemlji. Ova cinjenica, smatramo, ukazuje na to da mesto skolovanja nema presudni znacaj za formiranje ideja, mada nije potpuno bez uticaja.

Prema opštim pravilima slobodnog zidarstva, koje je usvojila i Velika loža Jugoslavija, masoni ne vode računa o nacionalnoj i verskoj pripadnosti, a tolerancija je jedno od osnovnih načela Konstitucije. S druge strane, postoji mit o internacionalnom karakteru masonerije (koji je samo donekle zasnovan na istini). Međutim, u srpskim ložama je uočljiv pretežno veliki broj lica srpske nacionalnosti u odnosu na ostale (134 od ukupno 153).²⁰ Ovo se, doduše, može objasniti i time što je Srbija relativno nacionalno homogena sredina. Pored toga, karakter srpske masonerije bio je uglavnom nacionalan, suprotno mišljenju njihovih protivnika. Prema Konstituciji, masoni su dužni da iznad svega brinu o interesima nacije i države. Naročito su članovi lože Kosovo koja je delovala u Južnoj Srbiji i Makedoniji bili izrazito nacionalno orijentisani. Mnogi među njima su učestvovali u komitskim akcijama, ili ih podržavali, i borili se protiv bugarskog uticaja u Makedoniji.²¹ U prilog oceni o nacionalnom karakteru srpske masonerije govori i dokument Slobodni zidari-masoni-za

¹⁹ Članovi loza sa ovog spiska skolovani su u sledecim mestima: Beograd-56; Budimpesta-10; Bec-16; Grac-3; Pariz-19; Frankfurt-3; Klermon-Feran-1; Zagreb-13; Kijev-1; Segedin-2; Kotor-1; Sombor-1; Fribur-1; Pancevo-3; Kan-1; Eks-an-Provans-2; Zeneva-3; Lijez - 2; Sr.Karlovc - 2; Zemun - 1; Nemačka-2; Lion-3; Lajpcig-1; Prag-8; Moskva-2; Baja-2; Temisvar-1; Nansi-2; Minhen-1; Valjevo-1; Bazel-1; Alzir-1; Rim-1; Erlangen-1; Susak-1; Pozarevac-1; Keln-1; Francuska-1; Gan-1; Lozana-1; Petrograd-1; Berlin-1; Harkov-2; Subotica-1; Marsej-1; Nis-1; Drezden-1; Torino-1; Grenobl-1;

²⁰ Srba-134; Slovenaca-2; Nemaca-4; Rusa-5; Hrvata-5;

²¹ Upravo kod masona iz ove lože najcesce se javlja antisemitizam. Oni su ekstremno nacionalno orijentisani, i cesto u stvarnosti odstupaju od nacela tolerancije. Porekle ove loze u vezi je sa italijanskim lozama, u tradiciji Garibaldija i nacionalno-oslobodilacke borbe protiv Turaka. U izmenjenim okolnostima posle I svetskog rata oni nisu promenili svoju osnovnu orjentaciju.

vreme okupacije u Beogradu, nastao očigledno u nekoj od institucija nove komunističke vlasti, u kojem se tvrdi da su za vreme okupacije masoni u Beogradu relativno dobro prošli, pošto su uspeli da ubede Nemce da naša masonerija ima nacionalni karakter.²² Prema istraživanjima Andrije Radenića, kad god je u srpskoj istoriji dolazilo do sukoba između nacija, masoni su branili nacionalni interes (slučaj aneksije BiH - protest upućen mađarskoj braći ostao je bez odjeka).²³

Prema Konstituciji, slobodni zidari su bili dužni da poštuju princip verske i nacionalne tolerancije. Zbog toga su bili napadani od protivnika ekstremno desne orijentacije za navodnu spregu sa Jevrejima i u tom kontekstu se u vreme antimasonske kampanje pominjala jevrejsko-masonska zavera.²⁴ Međutim, prema našim podacima, od ukupno 153 osobe koje su odgovorile na pitanja u vezi sa stavom lože prema Jevrejima, 50 je posvedočilo da su u ložama postojale antisemitske tendencije, dok je 32 iskazalo lični antisemitski stav. Ovakav rezultat možemo pripisati delimično i situaciji u kojoj su davani odgovori (preti im je otpuštanje s posla, ili gubitak penzije). Ipak, i pored toga ostaje činjenica da je zaista mali broj Jevreja bio u srpskim ložama, kao i svedočenja da su nerado primani, ili da je npr. u loži Kosovo po Konstituciji bio zabranjen prijem Jevreja.²⁵ Postojala je, međutim, jevrejska loža Bene Berit, sa kojom izgleda Velika loža Jugoslavija nije održavala veze. Ovakva izdvojenost prema verskom i nacionalnom kriterijumu kod srpskih masona ipak govori da načelo tolerancije nije bilo dosledno sprovedeno.²⁶

Za ideološka opredeljenja srpskih masona karakteristično je sledeće: bili su uglavnom pristalice ideologije integralnog jugoslovenstva, i protivnici komunizma, kao i fašizma. Držali su se načela da se društveni problemi mogu rešavati samo putem evolucije, a nikako prevratima i revolucijama. Protivili su se hrvatskom separatizmu.²⁷ Bili su pristalice šestojanuarske diktature, želeći time da po svaku cenu (pa i po cenu gubitka demokratije) spasu versajsku Jugoslaviju. U tome su aktivno učestvovali, o čemu svedoči i sastav šestojanuarske vlade, u kojoj su uglavnom bili masoni.²⁸ Oni su bili gotovo jedina organizacija koja je u vreme diktature nastavila nesmetan rad, s obzirom

²² AJ 100-15-54

²³ A.Radenic, p.d.174,212

²⁴ Danilo Gregoric, Masoni na poslu, *Vreme* 4.10.1940; S.G.S. Masonske izopacenosti, *Vreme*, 24.8.1940; Milan Banic, *Masonerija i Jugoslavija*, Beograd 1941, 21

²⁵ svedocenje Luke P.Ilickovica, AJ 100 -17-56.

²⁶ A.Radenic, p.d. 171

²⁷ Zoran Nenezic, p.d, 408-409. U Hrvatskoj je bilo masona (pravaski krugovi) koji su se izdvojili iz Velike loze SHS i osnovali svoju lozu "Libertas" , upravo zbog neslaganja sa stavom Velike loze SHS prema hrvatskom pitanju.

²⁸ Z.Nenezic, p.d. 412,413. Clanovi vlade masoni bili su: M. Srskic, V. Marinkovic, S: Svrlljuga, D. Kojic, Z. Mazuranic, J Demetrovic, K. Kumanudi, O. Franges, M.Drinkovic, M. Kostrencic, U. Krulj, A. Kramer, B.Maksimovic. Diktatura je objasnjena kod Nenezica kao rezultat uticaja Velikog Orijenta i francuske i cehoslovske politike da se spase versajska Jugoslavija po svaku cenu

na svoj opšte jugoslovenski, nestranački karakter.²⁹ Medjutim u okviru ove organizacije, kao i gotovo svake druge, postojale su različite struje. Tako Milan Ulmanski, npr. pominje centralisticku i federalisticku struju (u pogledu drzavog uredjenja), dok Damjan Brankovic govori o monarhistickoj I republikanskoj struji. Milan Bartos je, npr. pomenuo tri struje (levo krilo koje su cinili protivnici diktature i republikanci: Ivan Ribar, Ljubomir Dukanac i Djuro Bajalovic: desno krilo koje je podrzavalo diktaturu (uglavnom masoni visih stepena, kao V.Corovic, V.Novak, J.Demetrovic, D. Brankovic) i centar koji su cinili Dj.Vajfert I D.Milicevic).³⁰

U dosijeima masona nailazimo i na odgovore u pogledu na državu, religiju, naciju, demokratiju, komunizam ili fašizam. Većina je odgovarala na ova pitanja prema pravilima Kostitucije, pominjući uglavnom lojalnost državi, versku toleranciju, nacionalizam (jugoslovenstvo i/ili srpstvo), nemešanje u politiku. Poneki od ispitanika jasno su se odredili ideološki u prilog sledecih ideja:

antikomunizam:24
vera i antiateizam: 26³¹
demokratija:11
antiklerikalizam:8
jugoslovenstvo:6
srpski nacionalizam:4
antifašizam:3
profašizam:2³²

Mali broj ispitanika je pristao da kaže nešto određeno na ovu temu, pa se posebni zaključci o tome ne mogu izvoditi, osim onoga što je već poznato. Većina je ponavljala samo opšta mesta, pa to i treba tako shvatiti. Relativno veliki broj onih koji su istakli antikomunizam treba delimično pripisati i potrebi da se opravdaju i skrenu sumnju sa sebe kod okupacionih vlasti. Naravno, tačno je da su u većini i u načelu bili protiv komunizma, mada je postojalo i levo krilo koje je, naročito pred rat, sarađivalo sa komunistima radi odbrane od

²⁹ isto, 414. Medjutim, Siton Votson je, mada mason, kritikovao diktaturu, kao i Masarik, takodje mason. Kako navodi Z. Nenezic, posle Oktroisanog ustava 1931, francuska, engleska i cehoslovsacka politika (i masonerija) okrenule su se protiv Aleksandra. Doslo je do skretanjea u pravcu federalizma kod stranih masonskih loza i do internacionalizacije hrvatskog pitanja. Loza "Konkordia" iz Londona je stalno radila na okupljanju svih opozicionih elemenata, cak i komunista, radi ostvarenja federalistickog koncepta.. Izgleda da je do raskida izmedju Aleksandra i masona doslo i pre njegove smrti, ali su optu`be da su masoni krivi za atentat netacne, a mnogo zloupotrebjavane za vreme okupacije od strane kvislinga. Nije jasno do kraja da li je masonsko nezadovoljstvo diktaturom izazvano krsenjem principa demokratije, ili uticajem britanske politike I masonerije. (Z.Nenezic, p.d. 415,416,417,418,425.)

³⁰ svedocenja bivsih masona iz 1952. godine, AJ 100, 15,53.

³¹ Dvojica ispitanika koji su istakli veru kao bitan faktor, tvrdili su cak da je u lozama vladalo antiversko i antinacionalno raspolo`enje, tj. nalazili su da ta organizacija ne istice znacaj vere onoliko koliko su to oni smatrali za potrebno. (U oba slucaja rec je o pripadnicima pokreta Zbor).

³² Jedan ispitanik odgovorio je da nacizam smatra konstruktivnim, dok je drugi, po nacionalnosti Namac I clan Kulturbunda, odgovorio kako su Nemci u lo`i su skloni nacizmu, a Srbi demokratiji.

fašizma. U načelu, masoni su bili protiv komunizma, isto kao i protiv fašizma. Međutim, odnos sa komunistima nije bio jednoznačan, (naročito u 2. polovini 30-tih godina, u doba Narodnog fronta i pojačane opasnosti od fašizma). Programski, bili su protiv komunizma, kao oblika nasilnog rušenja poretka. Dosta njih je stalo iza Obznane i Zakona o zaštiti države. Komunistima je bilo zabranjeno članstvo u loži, kao i svim članovima tajnih i prevratničkih organizacija. Ali, u praksi je bilo onih koji su radili u obe organizacije i predstavljali sponu između njih. Obe organizacije su u doba Narodnog fronta infiltrirale svoje članove u razne društvene organizacije (sportska društva, soko i sl.) Posle stvaranja Ujedinjene opozicije neki članovi Demokratske, Radikalne i Zemljoradničke stranke pozivali su na okupljanje svih, pa i radničkih elemenata.. To su bili dr Ivan Ribar, dr Boža Marković, dr Dragomir Ikonić, a to je prihvatio i Božidar Vlajić, takođe mason. Tzv. levom krilu pripadali su: Slavko Dukanac, član Glavnog odbora DS; \ura Bajalović; dr Sima Milošević i dr Ivan Ribar. Ribar je 1937. čak i istupio iz loze, pod obrazloženjem da je u tadašnje vreme potrebna energičnija akcija, i da masonska načela nisu primerena vremenu, kao suviše blag metod borbe. Supruga masona dr \urice \orđevića, Kristina \orđević, iz ugledne porodice [umanović, bila je veza između Moše Pijade, Ive Lole, Milovana \ilasa i Josipa Broza, koji je čak ilegalno i boravio u njenoj kući. Komunisti su koristili njene veze sa beogradskom intelektualnom elitom.³³

Suprotno optužbama protivnika za bezverstvo,³⁴ jednako veliki broj je istakao veru kao važan činilac njihove ideologije, i izjasnio se oštro protiv ateizma. Verska tolerancija nije nipošto pretpostavljala i versku ravnodušnost, štaviše, religioznost je bila poželjna osobina među slobodnim zidarima.³⁵

U stanju sukoba interesa srpske i hrvatske elite, masoni su bili jedina organizacija koja je okupljala elitu svih nacija, na bazi ideoloskog, projugoslovenskog i proliberalnog programa. Bilo ih je u gotovo svim politickim strankama, a prema tvrdjenju Z. Nenezica, posebno u Demokratskoj i Samostalnoj demokratskoj stranci.³⁶

Zapaža se da se otprilike trećina ljudi koji pripadaju strankama sa ovog spiska (13 od 63) nalazi na rukovodećim položajima u tim strankama, što govori u prilog tezi da su masoni nastojali da steknu uticaj u politickoj nomenklaturi.³⁷ Nasuprot tome, 99 ljudi od ukupno 153 nisu bili članovi nijedne stranke, a bilo je i onih koji su se deklarirali kao pristalice nekih stranaka, kao i onih koji su menjali stranke.³⁸ Relativno veći broj članova bio je

³³ Z. Nenezic, p.d.439.451.

³⁴ Stevan Kluic, Masonerija kroz istoriju, *Vreme*, 1.8.1940; Djordje Dimitrijevic, Masonerija i hriscanstvo, *Vreme*, 6.8.1940.

³⁵ A. Radenic, p.d. 177, 224.

³⁶ Z. Nenezic, p.d.105,106.

³⁷Na funkcijama: Nezavisni klub-1(preds); JNS-1(banovinski sekretar); Zbor-1; stranka Nemaca-1(osniva~); Davidovi}eva DS-2(^lan Gl.odbora),1(~lan mesnog odbora); JRZ-1(~lan uprave poddobra), 1(sekr. Kluba nar poslanika i sekr. banovinskog odbora),1(preds. kvartovnog odbora), 1(~lan gl. odbora); Samostalna DS-1(preds. oblasnih i mesnih odbora); NRS-1(sekr. ili ~lan uprave);

³⁸pristalica, ali ne i ~lan: JRZ-3; NRS-2; Zemljoradni~ka str-1; Samostalna DS-1;

u JRZ (17), NRS (15), DS Ljube Davidovića (8) dok je u JNS bilo samo 5 članova. (Ovako mali broj članova JNS sa ovog spiska ne treba da zaseni činjenicu da je to bila podsticana stranka u vreme diktature, i da su njeni članovi bili u vladi, koja je bila prijateljski nastrojena prema masonima. Mali broj običnih članova ove stranke među masonima ne može da opovrgne ovu činjenicu). U svim ostalim strankama broj članova masona bio je izuzetno mali.³⁹

Naravno, uticaj članova jovanovskih loza na politiku mogao je biti manji ili veći, zavisno od njihovih funkcija u društvu. Ali, na politiku masonerije najveći uticaj su imali masoni visokih stepena, koji su bili u Vrhovnom Savetu Kraljevine SHS, sa sedištem u Beogradu. To su bili: \orđe Vajfert, Jovan Aleksijević, Petar [replović, Manojlo Klidis, Dušan Milićević, Dimitrije Janković, Damjan Branković, Milan Antonović i Sreten Stojković. Masoni jovanovskih stepena nisu ovde imali pristup i nisu uticali na rad vođstva, a često sa njim nisu bili ni upoznati.⁴⁰

Kada je rec o stavu prema političkim događajima, ispitanici u ogromnoj većini nisu davali nikakav odgovor, i ponavljali su samo opšta mesta, tvrdeći da se lože nisu bavile politikom, da je bila važna samo tolerancija, patriotizam i lojalnost državi. Ipak, nekoliko stavova je istaknuto:

- 6.januar odobran-7;
- protiv konkordata-9;
- za sporazum sa Hrvatima-9;
- pozitivan stav prema ustavu od 1931-3;
- negativan stav prema ustavu iz 1931. 2 (strah od partijskih borbi, kritikovan sastav vlade i pretpostavka da će Hrvati odbiti saradnju u Skupštini);
- integralno Jugoslovenstvo-3;
- štetnost klerikalizma-2;
- negativan stav prema HSSu-2;
- uvek je lično verovao da je vlada u pravu-1;
- nepoverenje prema Korošcu-1;

O stavu prema spoljnoj politici zemlje davali su slične, još opreznije izjave. Ogromna većina tvrdila je da u lozama nije bilo govora o tome, da se to njih nije ticalo i da su takvi razgovori bili zabranjeni. Jedan od njih je izjavio da su na rad lože vlasti budno pazile još od 1935, što pretpostavlja da nisu

Menjali stranke: iz NRS u JNS-2; iz Socijalist.str u DS, pa u Samost. DS, pa u JNS-1; iz nema~ka partije u Kulturbund-1; iz NRS u JRZ-3; od St. Proti}N.Pavlovi} u Zbor-1; iz Samostalne DS u JRZ-1; iz Kulturbunda u JRZ-1; iz DS u JRZ-1;

³⁹ Zbor-3; ratni~ka stranka-1; stranka Nemaca KJ-2; Kulturbund-2; Jugosl.republikanska stranka Ljube Stojanovi}a-1; Socijalisti~ka stranka-2; Samostalna DS (Pribi}evi})-4;StProti} i Nastas Pavlovi}-1; Samostalna RS pre Isv.rata-1; Nezavisni klub-1;

⁴⁰ Y.Neneyic, p.d. 378.

iznoseni stavovi suprotni zvaničnoj spoljnoj politici.⁴¹ Navodimo nekoliko odgovora koji mogu ilustrovati generalni stav prema ovom pitanju>

- za mir i neutralnost-2;
- u skladu sa zvan. politikom -1;
- uvek na strani otadžbine i onih koji upravljaju .1:
- nema antinemačke tendencije-1;
- antimađarsko raspoloženje (u vojvodjanskim lozama)-1;
- bilo je i germanofila i frankofila-1;
- Srbi su bili za demokratiju-1⁴²
- opšte izmirenje evropskih naroda-1;

Društveni angažman masona je, za razliku od stranackog, bio znatno veci, kako se na ovom uzorku moze videti. Od 153 osobe sa ovog spiska, samo 40 nije imalo nikakav drustveni angazman, dok su ostali u vecini bili clanovi nacionalnih udruzenja (51), Sokola(31), Crvenog Krsta (30), strukovnih organizacija (38), i bili angazovani na honorarnom radu u drzavnim institucijama (32).

nacionalna udruzenja: Jadranska straža-15; Narodna Odbrana-13; Društvo Sv.Save-2; Društvo Oganj-1; Udruženje rezervnih oficira i ratnika-2; Gajret-3; dobrovoljačka udruženja-3; ostalo-12;

sportski klubovi i udruženja: Sokoli-31; Skauti-3; Ferijalni savez-1; Aero-klub-2; ostalo-9;

humanitarne organizacije: Crveni Krst-30; zdravstvene-5; ostalo-13

strukovne organizacije: 38

honorarni rad u privredi: 13

honorarni rad u državnim institucijama: 32

saradnja u listovima i časopisima: 6

honorarni rad u nastavi:6

mešovita udruženja Jugoslovena i stranaca: jugoslovensko-francuska-3; jugoslovensko-nemačka-1; jugoslovensko-bugarska-2; jugoslovensko-čehoslovačka-1;

kulturna i umetnička udruženja: književna-4(Srpska knjizevna zadruga), 5(Matica srpska), pozorišna-3; muzička-10; likovna-1; ostalo-11;

Rotari: 3

osnivači institucija: 7

bez angažmana: 40

Pracenjem datuma stupanja i istupanja pojedinih licnosti iz loza moze se pratiti hronoloski dinamika vece odn. manje privlacnosti ove organizacije u odredjenom periodu, i dovoditi u vezu sa situacijom u drustvu i drzavi. U rasponu od 1895. do 1940, sa izuzetkom godina 1923. i 1924. kada je 7, odnosno 14 lica sa datog spiska stupilo u lozu, zapaza se da su godine

⁴¹Grga Brigiljevi}, profesor Dr`avne trgova~ke akademije u penziji, rolen u Sisku, lo`a D.Obradovi},

⁴² ovo je izjavio Johan Nol, ~lan Kulturbunda i JRZ.

Aleksandrove diktature ujedno i godine najveće dinamike stupanja u ovu organizaciju (1929-12; 1930/31-17; 1932-10; 1933-10; 1934-14) što već 1935 prestaje, kada samo 6 lica stupa u lozu.⁴³ U vladama Milana Stojadinovica osetno se smanjio broj masona, kako tvrdi Z. Nenezic.⁴⁴ Ucestalije istupanje iz loza 1935, 1937 i 1939. može se dovesti u vezu sa promenom spoljnopolitičke orijentacije države, i postepenim napustanjem ideologije integralnog jugoslovenstva.⁴⁵

Od ukupno 153 osobe na spisku, iz loze nije istupilo nikada 86, dok je na razne načine istupilo 67. Prilično veliki broj lica koja su istupala iz loze, provevši u njima vreme u rasponu od momentalnog istupanja do 30 godina, može samo da govori u prilog tezi da to nije tajna organizacija u pravom smislu, posto inače ne bi bilo moguće napustanje organizacije u tolikom broju. Naravno, bilo je i slučajeva da su pojedina braca bila isključena iz loze, zbog raznih prekršaja bilo u privatnom ili javnom životu, ili zbog nelojalnog držanja prema organizaciji. Poznat je, tako, slučaj Ive Andrića i Gustava Krkleca, koji su bili izbaceni iz loze 1925. zbog lične Andrićeve afere sa Krklecovom suprugom. Sličan slučaj se dogodio i kraljevskim namesnicima, Ivi Peroviću i Radenku Stankoviću. Milan Glavinic je bio isključen zato što je glasao u skupštini za konkordat, odnosno zato što je na radu loze izjavio da će glasati protiv, a postupio suprotno tome. Ozbiljniji je bio slučaj Jezdimira Djokica koji je 1937. suspendovan, posle bankrotstva njegove banke u kojoj je loza imala svoj ulog.⁴⁶

Podaci koje nam pruža ovaj izvor o stranim predstavnicima, tj. o gostima loza, sasvim su nedovoljni, i iz tog se ne mogu izvlaciti zaključci o stvarnom stranom uticaju među našim masonima.⁴⁷ Prema Z. Nenezicu, Jugoslovena članova stranih loža bilo je preko 190, (na osnovu raznih spiskova), ali se sasvim tačan broj ne zna. Uglavnom su bili u stranim mešovitim ložama, posebno u Francuskoj, a to je najčešće bila loža General Peigne.⁴⁸ Na radu lože General Peigne 4.1.1933, na primer, istaknuta je važnost Male Antante, a treba pomenuti da su Henri Vikam Stid Siton Votson bili masoni. Nenezic navodi veći broj naših ambasadora koji su bili članovi mesovitih loza u inostranstvu. Takođe pominje i veze masona visih stepena sa engleskom i američkom masonerijom (i pored zvaničnih veza sa francuskom), kao i učesce naših masona u misiji pukovnika Donovana, puču od 27. marta,

⁴³ Broj stupanja u lozu po godinama: 1895-1; 1898/99-1; 1907-1; 1908-2; 1910-2; 1911-1; 1912-2; 1913-1; 1918-1; 1919-2; 1921-2; 1922-3; 1923-7; 1924-14; 1925-4; 1926-4; 1927-4; 1929-12; 1930/31-17; 1932-10; 1933-10; 1934-14; 1935-6; 1936-6; 1937-7 1938-5; 1939-3; 1940-2;

⁴⁴ Z.Nenezic, p.d.456.

⁴⁵ Broj istupanja iz loze po godinama: 1913-1; 1915-1; 1927-4; 1930-2 1932-1; 1933- 4; 1934-2; 1935-6; 1936-4; 1937 - 17; 1938-5; 1939-7; 1940-1;

⁴⁶ Z.Nenezic, p.d.433,434.

⁴⁷ Sve što se može saznati iz upitnika svodi se na sporadične informacije o nekoliko članova loza. Na osnovu ovoga, saznajemo samo sledeće: da su Dusan Tomic, Boza Pavlovic, Mihajlo Lisicic, dr Misel Jovanovic i Djura Djurovic bili članovi loze General Peigne, da je Vojislav Kujundzic bio član neke bečke loze, Dimitrije Sreplovic . belgijske, Cirilo Petrovic rumunske, a Ignjat Tomasevic i Andra Puljezovic američke.

⁴⁸ Z.Nenezic, p.d. 376 (spisak naših ljudi, članova stranih loza)

britanskoj i sovjetskoj obavestajnoj službi. Ozbiljnija istraživanja o vezama nasih masona sa inostranim lozama i o njihovom ucescu u izvesnim politickim događajima tek predstoje.

Podaci o napredovanju u službi od dana prijema u ložu do 1942. govore sledece:

napredovalo: 78 (od toga 38 istupili iz lože)

nije napredovalo: 71

Od onih koji su napredovali u službi od dana prijema u ložu do 1942. godine, ne moze se zapaziti da je u bilo kom slucaju doslo do naglog i brzog napredovanja, sto bi se dalo pripisati clanstvu u lozi. S obzirom na vreme proteklo od datuma stupanja u ložu do dana ispitivanja, karijera svih ispitanih tekla je uobicajenim tokom. Pored toga, od broja onih koji su napredovali u službi, vise od polovine je istupilo iz loze (38 od 78). Na osnovu ovoga, dakle, ne moze se zakljuciti da je sama cinjenica da je neko mason znacila automatski prednosti pri napredovanju u službi, mada su bile ceste optuzbe upucivane masonima za protekcionizam. Ovi rezultati govore da treba ozbiljno preispitati u kojoj meri je to istinito.

Poslednje pitanje u upitniku odnosilo se na lična zapažanja ispitanika o organizaciji I ljudima u njoj.

pozitivan stav - 68

neutralan stav (nije primetio ništa loše) - 37

negativan stav (razočaran u ljude) - 10

negativan stav (razočaran u ideologiju) - 24

ne dopada mu se tajnost i ritual - 18.

Prema ovim rezultatima, izgleda da je najveći broj ispitanih verovao u svoju organizaciju, dok, s druge strane, mozemo primetiti da je znatan broj pokazao izvesne rezerve. Ostaje otvoreno pitanje koliko su ovi odgovori iskreni (s obzirom na okolinost u kojima su dati) i da li se ma osnovnu njih moze zakljucivati o relativnoj homogenosti, odnosno heterogenosti ove organizacije. Smatramo da su potrebna opseznija istraživanja koja bi dala odgovor na ovo pitanje.

Iz svega prethodno izlozenog, na osnovu ovih, ipak ogranicenih istraživanja, moze se zakljuciti da je slobodno zidarstvo u Srbiji izmedju dva ratbilo pre svega bilo jedan neformalni esnaf poslovnih ljudi, koji se međusobno ispomažu i deluju u okvirima datih mogućnosti koje postavlja međunarodna politika i konstelacija različitih interesa. To se pokazalo i za vreme II svetskog rata kada su se sasvim razlicito drzali (najveći broj bio je pasivan, ali bilo ih je i u partizanima, i u pokretu Draze Mihajlovica (Dragisa Vasic), kao i u Nedicevoj vladi (Milan Acimovic). Posle rata bilo je onih koji su zauzeli ugledne položaje (Viktor Novak, Aleksandar Belic). Za delovanje pojedinca u drustvu izgleda da nije bila odlucujuca pripadnost masonskoj lozi, vec mnogo vise od toga, pripadnost politickoj stranci ili ideologiji.

REZIME

Slobodni zidari u Srbiji između dva rata predstavljali su organizaciju društvene elite, kao i u drugim zemljama. Podaci koji su proizašli iz ove analize pokazuju da je reč o pretežno, tj. gotovo isključivo gradskom stanovništvu, poreklom uglavnom iz razvijenijih krajeva istočnog dela tadašnje Jugoslavije (iz Beograda, Vojvodine i Srbije). Generacija rođena na samom kraju 19. veka bila je brojno najzastupljenija. Takođe, pokazalo se da su u najvećem broju imali fakultetsko obrazovanje, bili zaposleni kao državni činovnici, pretežno na visim položajima, i da su uglavnom delovali u oblasti privrede, prosvete, medicine i industrije, dok je broj vojnih lica bio neznatan. Bili su školovani pretežno u zemlji, mada broj školovanih u inostranstvu nije zanemarljiv. Analiza je pokazala da načelo verske i nacionalne tolerancije nije uvek bilo dosledno sprovedeno, kao i da je u ideoloskim i politickim pitanjima među njima bilo dosta razlika, mada je preovladjivala ideologija integralnog jugoslovenstva i demokratije zapadnoevropskog tipa. Njihov društveni angazman je bio veliki i, stavise, znatno veći od politickog. Pokazano je, takođe, da se brojne predrasude koje postoje u široj javnosti, kao što su njihov navodni ateizam i protekcionizam, ne mogu za sada naučnim istraživanjem potvrditi. Veliki broj onih koji su iz ove organizacije istupali ozbiljno dovodi u pitanje stav o tajnosti, koji je istovremeno i najčesci argument njihovih protivnika.